

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „СОЦИОЛОГИЯ“**

ХРИСТИНА ЗВОНКОВА ПОПОВА

**НАКАЗАТЕЛНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКОТО
УЧИЛИЩЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд за присъждане на образователната и
научна степен „Доктор“ по професионално направление
3. 1 Социология, антропология и науки за културата

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

гл. ас. д-р Петрана Стойкова

БЛАГОЕВГРАД

2020 г.

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „СОЦИОЛОГИЯ“

ХРИСТИНА ЗВОНКОВА ПОПОВА

НАКАЗАТЕЛНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКОТО
УЧИЛИЩЕ

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд за присъждане на образователната и
научна степен „Доктор“ по професионално направление
3. 1 Социология, антропология и науки за културата

НАУЧНО ЖУРИ

Вътрешни членове:

1. Проф. д.н. Валентина Миленкова - ЮЗУ „Неофит Рилски“
2. Доц. д-р Жеко Къосев - ЮЗУ „Неофит Рилски“

Резервен член: доц. д-р Марио Маринов - ЮЗУ „Неофит Рилски“

Външни членове:

1. Проф. д.н. Карамфил Манолов - ИФС-БАН
2. Проф. д-р Софка Матеева - НБУ
3. Доц. д-р Мария Желязкова - ИФС - БАН

Резервен член: проф. д.н. Валентина Златанова - ИФС - БАН

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедра „Социология“ на Югозападен университет „Неофит Рилски“ на **21.12.2020** г.

ДАНИИ ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е разработен в обем на 180 страници, в това число основен текст – 160 страници, включващи 2 таблици и 25 фигури, литература и три приложения. Използваните източници са 144, от които 105 на български език и 39 на английски език.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на **01.03.2021** г. от **11.00** часа в зала **342** на Учебен корпус №1 на Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград.

Материалите за защитата са на разположение на интересуващите се в Катедра „Социология“, Учебен корпус №1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Увод	Error! Bookmark not defined.
1. Актуалност на темата	6
2. Основна теза	7
3. Цели и задачи	7
4. Методология	8
5. Ограничения на анализа	Error! Bookmark not defined.
6. Структура на изложението	9
II. Глава първа	11
III. Глава втора	13
IV. Глава трета	17
V. Заключение	22
VI. Съдържание на дисертационния труд	25
VII. Самооценка на приносите в дисертационния труд	25
VIII. Научни публикации по темата на дисертационния труд ...	28
IX. Декларация за научна етичност	29

I. УВОД

Българската образователна система се намира в напрегнат и динамичен етап на развитие – провеждат се реформи, преработва се съдържанието по всеки предмет, правят се структурно-функционални промени, които рефлектират както върху визията на цялостното образование, така и върху отношението, което си изгражда всеки ученик към образователната институция. Това, на практика, е сложен процес, в който не се очакват само положителни перспективи, защото обхваща генерализирано множество от ученици с индивидуални възгледи, претенции и различия. За да се осъществи качествено преобразуване на ефективния и действащ реформаторски проект в общото образование, е необходимо да се обърне внимание върху екипа от професионалисти учители, които имат пряко отношение към учениците. Учителят е водещият механизъм за правилното конструиране и случване на образователната система, защото той има най-адекватна представа за процесите, които настъпват в класната стая, благодарение на непосредствения си опит. За да бъде работеща една системна реформа, е необходимо да се даде възможност на учителите да упражняват индивидуални техники и методи на преподаване, съобразени със специфичните възможности на всяко дете.

Сред многобройните предизвикателства, пред които е изправена образователната система в България, важно място заема участието ѝ в политическата и правна социализация. Образованието е незаменим актив в опита да се постигнат идеалите за мир, свобода и социална справедливост. То е едно от основните налични средства за насърчаване на по-дълбока и по-хармонична форма на човешкото развитие и по този начин допринася за намаляването на бедността, изключването, невежеството, потисничеството и войната.

Концепцията за учене през целия живот се очертава като една от водещите теми на 21-ви век. Тя надхвърля традиционната

разлика между първоначалното и продължаващото образование. Отговаря на предизвикателствата, поставени от бързо променящия се свят. Това не е ново познание, а подчертана необходимост хората да се върнат към образованието, за да се справят с новите ситуации, настъпващи в личния и професионалния им живот. Тази нужда все още се усеща и дори се засилва. Единственият начин да се удовлетвори е всеки индивид да се научи как да се учи.

Поставя се акцент върху един от четирите стълба, които са фундаментът на образователната система: да се научим да живеем заедно, като развием разбиране на другите и тяхната история, традиции и духовни ценности и на тази основа създавайки нов дух, който, ръководен от признаването на нарастващата ни взаимозависимост и общ анализ на рисковете и предизвикателствата на бъдещето, да накара хората да осъществят общи проекти или да управляват неизбежните конфликти по интелигентен и мирен начин.

Настоящата дисертация представя принципните теоретични подходи, които предоставят широк спектър за използване на ефективен инструментариум, предназначен за деца за развиване на техните мотивационни потребности, които да са фактор за предотвратяване на наказанието и на възникващи кризи в комуникацията и в учебно-образователния процес. Всяко дете е център на образователния процес и спрямо неговите индивидуални потребности преподавателят обмисля стратегии и методология за приобщаване към учебната среда и към цялостния образователен процес.

1. Актуалност на темата

Актуалността на дисертационния труд произтича от факта, че в съвременното българско образование действат наказателни методи, които допринасят както за стабилността и за повишаване мотивационното равнище на индивида, така и за дестабилизиране на желанието му да развие своите познавателни

способности. Наказанието се разглежда като имащо положителен и отрицателен поведенчески ефект, като е важно да се изследва психиката на индивидуалния ученик чрез личностно-ориентиран подход, преди да се наложи да се прилагат каквито и да е било санкции, които са насочени към потребностите и способностите на учениците. Темата е особено актуална в своята проблематика, като се има предвид състоянието, в което се намира образователната система в България – нужни са стъпки за поощряване и мотивиране на учениците, дори и на тези, които са в риск от изключване и отпадане. Болезненият проблем отключва много нови предизвикателства, пред които е поставена системата.

2. Основна теза

Тезата на настоящия дисертационен труд е, че недостатъчната ефективност на наказателна система в съвременното българско училище е резултат от влиянието на следните основни фактори – дефицитите във възпитанието, дефицитите в семейната и училищната среда, и неефективните социализиращи практики.

3. Цели и задачи на изследването

Целите на дисертацията са да се анализира ролята на наказанието в българските училищни системи и да се установи потребността от допълнителни наказателно-възпитателни мерки в съвременното българско училище, които да спомогнат за правилното поведенческо и психосоциално развитие на младия човек в обществото.

Задачите, свързани с постигането на тази цел, са следните:

1. Да се обоснове необходимостта от училищна наказателна система и да се изведе влиянието ѝ върху психосоциалното развитие на подрастващите;
2. Да се очертаят спецификите на образователно-възпитателния процес и училищните наказателни

системи в България в периода от началото на XVIII-ти век до 1989 г.

3. Да се анализират промените в нормативната уредба на българската училищна наказателна система след демократичните промени.
4. Да се изследват факторите, определящи ефективността на наказателната система в съвременното българско училище.
5. Да се потърсят алтернативни варианти за справяне с проблемите, свързани с училищната дисциплина в условията на динимични обществени промени и предизвикателства от морален и здравен характер.

4. Методология

Така поставените задачи определят и използваната **методология** – съчетаване на теоретичен подход към изследваната училищна наказателна система с анализ на ефективността ѝ в един дълъг исторически период в България (от началото на XVIII-ти век до настоящия момент) и собствени изследвания, проведени в периода на докторантурата. Към последните се отнасят, реализираните от мен: 1) качествени проучвания - case study в училище, в което съм работила дълги години като психолог и 30 дълбочинни интервюта с действащи български учители и психолози, и 2) непредставително количествено проучване сред 50 български учители от различни области в страната. За анализа на нормативната уредба на системата от наказания и поощрения в българското училище е приложен метода контент-анализ.

5. Ограничения на анализа

Целта и задачите, които си поставям в настоящия дисертационен труд и произтичащата от тях приложена методология, естествено имат и своите **ограничения**. **На първо**

място изследването на факторите, определящи ефективността на училищната наказателна система в съвременното българско училище, са изведени въз основа на мнението на представители само на един от основните социализатори – **училището** (дълбочинните интервюта са сред учители и психолози, а непредставителното количествено изследване сред учители). Анализът би бил по-пълнен и задълбочен, ако се изследва оценката и на другия основен участник в процесите на възпитание и социализация – **родителите**, както и отношението на учениците към видовете наказания и приложението им. **На второ място**, методът case study е приложен само в едно училище, което не е достатъчно в търсенето на ефективни възпитателни методи. Още повече в условията на настоящата пандемия от Ковид 19, разработването на модел на наказателна система, напълно адекватен на промените в училищното образование, остава сериозно предизвикателство.

6. Структура на изложението

Структурата на настоящия дисертационен труд обхваща три глави.

В **първата част** от анализа е разгледана ролята на наказанието като фактор за училищната дисциплина, ефективността на различните видове наказания, налагани на учениците и възможността за мотивиране на подрастващите чрез поощрения и награди. Изследвано е и мястото на училищната наказателна система при демократичното образование.

Във **втора глава** в хронологичен ред са изведени някои особености в развитието на българската образователна система от началото на XVIII-ти век до 1989 г. Анализът е концентриран върху особеностите на образователно-възпитателния процес и системата от наказания, прилагана в училищата.

В третата част е направен анализ на актуалната нормативна уредба на училищната наказателна система в България и на трудностите, свързани с училищната дисциплина. Въз основа на дълбочинни интервюта и непредставиелно количествено проучване, проведени от автора, са потърсени основните фактори, определящи ефективността на училищната наказателна система. Заедно с това е направен и опит (на базата на case study) за извеждане на работещ училищен модел в изпълнение на възпитателната функция на образованието и по-голямата ефективност на налаганите наказания и поощрения в съвременното българско училище.

II. ГЛАВА ПЪРВА

В първа глава на дисертацията се анализирани основни теоретични разработки, свързани с наказанието и училищната наказателна система. Разгледано е значението на основните понятия, използвани в дисертационния труд – наказание и училищна дисциплина, както и мястото им в демократичното образование.

Въз основа на наказателноправната теория е изведено значението на наказателната отговорност в образователния процес. Наказанието се разглежда като основен фактор за училищната дисциплина. Представени са видовете стратегии за налагане на наказание с цел предотвратяване на нарушенията. Анализирани са предпоставките, които извеждат наказателната система като успешна практика. Акцентира се на факторите, които изпълняват функция да стимулират учениците - поощренията и наградите, както и на мерките за отпор на наказанието. Очертава се значимостта на училищната дисциплина във възпитанието и обучението на децата като предпоставка за превръщането им в социални, продуктивни и отговорни възрастни. Обърща се внимание на телесното наказание като метод за дисциплиниране, който води до разрушителни последици за младия човек и който „ражда“ престъпници. Освен това, значението на санкциите, налагани на учениците, се разглежда и през призмата на демократично образование, основано на хуманистични идеи, които позволяват свободата на избор и желанието за себеизразяване, което стимулира учениците да присъстват в учебните класни стаи и позволява разгръщането на емоционално-волевите и познавателните им потребности. От просвещенските възгледи на Русо до налагането на реформаторски педагогически се полагат основите на демократичното образование с поглед към развитието на самото дете като център на учебно-образователния процес. Идеите на реформаторските педагогически за изграждане на свободолюбиви, уважаващи себе си и другите личности, без да се

прилага насилие в каквато и да е форма – вербална или телесна, стават контрапункт на традиционното образование и възпитание чрез прилагане на различни форми на наказание.

Въпросът за наказателната отговорност е важен за образователния процес. Във връзка с него е и един от основните изследвани проблеми в дисертационния труд – съотношението между наказанията и позитивните форми за въздействие върху учениците (поощренията), които има превантивна функция по отношение на нарушаването на училищната дисциплина. Етимологията на думата *дисциплина* произлиза от латинската дума *disciplina* и означава *обучение, учене, училище, правила и принципи на постъпване*. Разнородните по смисъл значения на думата имат за своя същност моделите и мерките, които се установяват, за да протича нормално даден процес. Дисциплиниращите методи, които спомагат да се осъществи нормален възпитателен процес, са отвъд строгите наказателни мерки, които изпълняват травмираща психологическа функция.

Иванов отбелязва, че дисциплината е „система от профилактични и интервенционни стратегии, предназначени за контрол и управление на ученическото поведение“¹. Според него превантивният контекст на дисциплинираното поведение обхваща:

- ясни и прозрачни правила за регулиране на поведението в класната стая;
- последователност в прилагането на правилата;
- повишаване на ефективността в класната стая чрез структурирането на средата;
- привличане на ученическото внимание;
- индивидуализация на обучението въз основа на особеностите и потребностите на ученика;

¹ Иванов, И. Дисциплинарни модели. [онлайн] Ivanpivanov. 26.10.2019. <[www.ivanpivanov.com](http://www.ivanpivanov.com/uploads/sources/44_Disciplinari-modeli) > uploads > sources > 44_Disciplinari-modeli>.

- положителна реакция на обратната връзка, свързана с похвали и одобрения.

По своята същност дисциплината е свързана с предотвратяване на нарушение или с наказването му, поради което авторът акцентира на похвалите и одобренията от стана на учителя

Наградата е начин да се стимулират старателните, добросъвестни, мотивирани ученици, които показват приемливо, почтено и уважително поведение. Наградите и поощренията са едни от най-значимите средства за възпитание, тъй като децата осъзнават и самооценяват усилията си, положени в училище. Чрез морални и материални стимули за високи постижения в образователната сфера, се подкрепя личностното развитие на учениците. Заедно с това се изгражда позитивен организационен климат и се утвърждава позитивна дисциплина, предпоставка за сплотяването на училищната общност. Без дисциплиниране е невъзможно постигането на желанието от всички социален ред.

III. ГЛАВА ВТОРА

По-задълбочения анализ на същността и спецификата на училищната наказателна система, предполага кратка историческа ретроспекция на образователните идеи в контекста на социално-политическото развитие на българската държава и предпоставките за строгостта на предвидените наказания.

Корените на българското образование² могат да бъдат открити още през далечната 886 година, когато княз Борис I посреща с почести тримата ученици на Кирил и Методий: Климент, Наум и Ангеларий. Преследвани от католическото немско духовенство, заради разпространението на богослужение на славянски език сред западните славяни, те се установяват в

² Атанасов, Ж., Люлюшев, М., Колев, Й., Чавдарова, Ал., Долапчиев, Ст., 1991. *История на педагогиката и българското образование*, стр. 251.

България. Борис I, като напредничав държавен глава, им подsigурява всички необходими условия за създаване на първите просветителски и образователни училища. В този период са създадени Преславската книжовна школа, която е разположена в столицата Плиска и Охридското книжовно школа за Западна България.

Един от най-важните културни и образователни центрове на Второто българско царство е Търновската книжовна школа, която възниква през втората половина на XIV-ти век.

Във втората глава на дисертацията се разглежда наказателната система в българските училища за периода от XVIII-ти век до 1989 г., както и спецификата на различните педагогико-възпитателни модели в различните етапи от историко-социално развитие на България. Направен е преглед на предвидените в училищната нормативна уредба наказания и поощрения, започвайки от килийните и елино-българските училища и стигайки до училищата през периода на социализма.

В тази глава от дисертацията се прави литературен обзор на образователно-възпитателния процес по време на османското владичество и в периода след Освобождението до 1944 г. Килийните училища изпълняват значима роля за съхраняването на книжовните и просветните традиции, както и на религиозното и народностното чувство в българското общество в епохата на Българското възраждане. Те спомагат за първоначалното формиране на кръг от просветени личности като Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Йосиф Брадати и други книжовници. Възрожденската възпитателна система се основава на мирогледа за вграждането на християнските добродетели и поради тази причина се прилагат средства за наказателно възпитателно въздействие, които носят традициите на средновековната строгост и назидание.

Важен етап в развитието на просветителската дейност в България е настъпването на предпоставки за развитието на новото българско образование с появата на учебници, изцяло

съобразени с изискванията на времето и на образователното ниво, на Бел-Ланкастърския метод, основан на взаимоучителната методика, на модерните педагогически възгледи, които са представени в „Рибния буквар“ на Петър Берон.

Друг важен етап в културно-образователното движение е отказът от гръцката просвета и насочване на усилията в изграждането на светски училища. В епохата на Възраждането освен училището и църквата играе значителна роля за формирането на възгледите на подрастващите, като се оказва активен участник в движението за духовна самостоятелност и самоопределеност на българите.

Най-ранните училищни правилници датират от възрожденската епоха през втората половина на 30-те години на XIX-ти век. Правилникът на Копривщенското взаимно училище е един от примерните, в които се съдържа подробно описание на специфичния вътрешен ред. Правилникът на Габровското взаимно училище описва най-общите задължения на учениците, като е откритоена „фигурата на педагога, а гаранциите за спазването на училищния ред са обвързани с евангелските принципи и моралните норми“³. Освен че българското училище се отваря към светско образование, във взаимните училища се въвеждат дисциплиниращи правила, благодарение на които се постига по-добро усвояване на материала и формиране на поведението на ученика. Първият учебен правилник е създаден от Неофит Рилски през 1837 г. за Габровското училище, а през 1837 г. е приложен и в Копривщенското. Правилниците изпълняват морализаторска функция, защото „издигат ролята на възпитанието като не по-малко важно от задачите да се оgramотят децата“⁴.

³ Попгеоргиев, Й. Документи по учебното дело във Враца, Градец, Елена, Габрово, Разград, София, Сливен и Шумен. // Училищен преглед, г. XII, кн. 4, 1907, с. 385.

⁴ Марков, Г. (ред.). 2004. История на българите: в осем тома. Късно средновековие и Възраждане. Т. 1. С., Знание, с. 481.

С усъвършенстването училищните правилници по-скоро се доближават до модела на нормативен законов документ, разделен на глави и параграфи. Придобиват формата на *законодателно тяло*, в което се провъзгласяват общите положения, които довеждат до наказание и поощрение.

В периода след Освобождението и Съединението на България се приема Законът за народното просвещение, който цели да създаде единна образователна система, подчинена на задължителното образование.

Документите, които регламентират българските възпитателни правилници през Възраждането имат функцията на медиатори към обществеността – да възпитават, да поучават, да назидават, а основните нормативни документи в Княжество България имат за цел да впишат изискванията към учениците и методите на въздействие, които да бъдат упражнени върху тях.

Успешното реализиране на принципа на социалистическото възпитание е сътрудничеството, което то осъществява между семейството и обучаващите се институции. Абсолютно задължително е ходенето на училище, като социалистическото образование е централен регулатор на времето, прекарано на децата в училище. Идеологията натоваарва училищната и образователната институция с „огромно възпитателно, културно и политическо значение при изграждането на комунизма и социализма“⁵.

В периода до 1989 г. съществено значение изпълнява оценяването на поведението на учениците, което оказва влияние върху мерките, които се предприемат в съответното училище относно наказанията и поощренията. Наказанието става метод на дисциплиниране на учениците, като основно изискване за налагане на наказание е справедливостта и неуронването достойнството на ученика. Създават се специални трудово-възпитателни училища, чиято цел е да се възпитава в

⁵ Аврамова, С. Детската градина и семейството. // Семейство и училище, №6, 1951, с. 13.

комунистическо образование на съзнателна дисциплина и строги правила.

Наказанието като действаща мярка за превъзпитание се среща във всеки един от изследваните периоди от българската история на образованието. Неговите функции са детерминирани до строго морализаторство, за да се спомогне за изграждането на достойни граждани на нова България, подчинени на традициите и споделяните ценности.

IV. ГЛАВА ТРЕТА

В трета глава е представена и анализирана нормативната уредба на училищната наказателна система в съвременното българско училище. Подчертава се, че наказанието (санкцията), се налага в случаите, когато са изчерпани всички други възпитателни мерки.

При неизпълнение на задълженията, определени от Закона за предучилищното и училищното образование (в сила от 01.08.2016 г.), Наредбата за приобщаващото образование (Приета с ПМС № 286 от 04.11.2016 г.) и Правилника за дейността на училището, след изчерпване на останалите механизми за въздействие върху вътрешната мотивация и за преодоляване на проблемното поведение на учениците, се предвижда налагането на следните санкции (според чл. 199, ал. 1, т. 1-5 от ЗПУО):

1. Забележка.

2. Преместване в друга паралелка в същото училище – тази санкция не се прилага, когато това налага промяна на профила, професията или специалността (чл. 200, ал. 1).

3. Предупреждение за преместване в друго училище.

4. Преместване в друго училище.

Санкциите по т. 3 и т. 4 не се налагат на ученици от класовете от началния етап на образование (чл. 200, ал. 3).

5. Преместване от дневна форма в самостоятелна форма на обучение – тази санкция се прилага за ученици, навършили 16-

годишна възраст (чл. 200, ал. 3).

Процедурите по налагането и ефективността на изброените санкции са разгледани в отделни точки на тази глава. В нея се съдържа и анализ на нормативната уредба на наградите и поощренията, предвидени за учениците.

Анализът на системата от наказания и приложимостта на предвидените санкции, е направен въз основа на 30 дълбочинни интервюта с учители и психолози от област Благоевград, както и на личен психологически опит в българско елитно училище (Езикова гимназия „Академик Людмил Стоянов“ – Благоевград).

С цел разширяване и задълбочаване на анализа, свързан с нивото на училищната дисциплина и ефективността на системата от наказания и поощрения в съвременното българско училище, в периода от 01.06.2020 г. до 30.06.2020 г. е проведено самостоятелно непредставително количествено проучване сред настоящи български учители на тема „Наказателната система в съвременното българско училище“. Обемът на извадката е 50 души, от които 74% жени и 26% мъже. Средната възраст на изследваните учители е 45,8 години, като най-младият е на 29 г., а най-възрастният на 60 г. С учителски стаж до 15 години са 36% от респондентите, а останалите 64% упражняват учителската професия над 15 години. Предвид заеманата длъжност, в извадката попадат основно педагогически специалисти (88%), двама директори (4%) и четирима заместник директори (8%). Данните са обработени с програмата SPSS. Обект на изследване са основно лица, преподаващи в системата на средното образование (учители в средно училище, профилирана гимназия и професионална гимназия) – общо 82%. Значително по-малко са анкетираните, работещи в основно училище – 18%.

Важно е да се отбележи, че повечето от интервюираните учители оценяват сравнително високо ефективността на наказателната система, прилагана в училището, в което работят. Средната им оценка на училищната наказателна система, измерена по скалата от 1 до 10 (1- най-ниска, 10 – най-висока), е

6,4. Според много голяма част от тях предвидените в Закона за предучилищното и училищното образование наказания за учениците са напълно достатъчни. Само 2% от респондентите са на мнение, че наказанията трябва да бъдат повече от поощренията, 42% считат, че трябва да има равенство между наказанията и поощренията, най-голям е дела на отговорилите, че наказанията трябва да бъдат по-малко от поощренията – 44%, а 12% не могат да преценят (изводът следва от отговорите на въпроса **"Според Вас, списъка от наказания, предвидени за учениците, трябва да бъде по-дълъг или по-къс от списъка с награди и поощрения?"**).

Една от разглежданите хипотези в изследването е, че предпоставка за училищния климат е училищната дисциплина. Във връзка с нея е потърсено съгласието (несъгласието) на изследваните учители относно следните две твърдения: **„няма класове с лоша дисциплина. Има неправилно подобрани към урока задачи“** и **„бихте се отказали от учителската си професия заради дисциплината на учениците“**.

Малко по-голям е дела на изразилите несъгласие с твърдението, че **„няма класове с лоша дисциплина. Има неправилно подобрани към урока задачи“** (общо 50% от респондентите са посочили отговорите „по-скоро не“ (44%) и „категорично не“ (6%)), в сравнение със споделящите това твърдение (48% общо са отговори с „категорично да“ (8%) и „по-скоро да“ (40%)), а само 2% не могат да преценят.

Независимо от трудностите във възпитателния процес, общо **86%** от интервюираните **не биха се отказали от учителската си професия заради дисциплината на учениците** (това е общия дял на отговорилите с „по-скоро не“ (40%) и „категорично не“ (46%)) на въпроса **„Бихте се отказали от учителската си професия заради дисциплината на учениците?“**). Значително по-малка част от изследваните учители биха се отказали от професията си при изследваното обстоятелство – общо 14% (това е общия дял на отговорилите с

„категорично да“ (8%) и „по-скоро да“ (6%) на посочения въпрос)

Според изследваните лица най-ефективния механизъм за вътрешна мотивация и за преодоляване на проблемното поведение на учениците е *работата в екип с психолога и родителите* – 20% от тях посочват този отговор. След този механизъм се нареждат *индивидуалния подход, съобразен с особеностите на ученика и разговорите с него, родителите, психолога и директора*. Сред по-често посочаваните отговори на въпроса „*Какви механизми за въздействие върху вътрешната мотивация и за преодоляване на проблемното поведение на учениците прилагате?*“ са и провеждането на разговори (дискусии) и обучения, и разнообразието на уроците (с включването на житейски примери)

Един от основните изводи, направен въз основа на количественото проучване е, че като цяло интервюираните учители проявяват ангажираност както към проблемите, свързани с проблемното поведение на учениците и тяхната мотивация, така и като цяло към училищната дисциплина.

В търсенето на алтернативни методи за възпитание и разрешаване на проблемите, свързани с училищната дисциплина, както и за извеждането на адекватен модел на училищна наказателна система, е приложен метода case study в Езикова гимназия „Акад. Людмил Стоянов“ – Благоевград.

За изследваното училище е характерно строгото спазване на правилата, установени в Правилника да дейността на училището. То е единственото учебно заведение в град Благоевград, в което е въведена задължителна ученическа униформа. Гимназистите имат право на ограничен брой отсъствия, а към медицинския документ за отсъствието е задължително да бъде приложен амбулаторен лист.

Добрата училищна дисциплина се дължи на сътрудничеството между учениците, учителите и училищното ръководство. Формалното и неформално възпитание на учениците, и участието им във вземането на решения, които са

важни за тях, ги проибщават към спазването на училищните правила. Към това трябва да се добави и значението на някои компоненти, свързани с успешното и качествено реализиране на образователния процес - работата по проекти на учениците, оборудваните с мултимедии класни стаи, езиковите кабинети, интерактивните дъски и др.

Личното виждане на автора относно училищната наказателна система е, че тя трябва да бъде съобразена с традициите и спецификите на конкретното училище, както и да бъде сведена до знанието на учениците и техните родители като пълноправни участници в образователния процес. Не по-малко предизвикателство пред нейната ефективност е и училищния обмен на добри практики във възпитателния процес.

V. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Училището е институция, която участва активно в процесите на възпитание и социализация. Дисциплиниращите методи, с които си служи е важно да бъдат внимателно прилагани, така че училищната дисциплина да постигне крайната си цел „...да научи ученика да се държи прилично без наблюдение“⁶. От постигането на тази цел зависи до голяма степен общата училищна ефективност.

Училищната дисциплина винаги е била проблем за педагогическата теория и практика⁷. Тя, обаче е и социологически проблем, свързан с девиантното поведение на подрастващите. Отговорното поведение на учениците зависи както от предвидените видове наказания и строгостта в прилагането им, така и от мотивирането на учениците с морални и материални награди.

Наказанието често предизвиква отрицателни странични ефекти. Безспорна е връзката между суровото и прекомерно наказание и антисоциалното поведение. Прекомерното сурово наказание на учениците в училище може да доведе до негативни лични взаимодействия с връстниците и лош училищен климат. Учениците, които са по-изложени на сурови техники на наказание, са по-склонни да проявяват агресивно поведение.

В различните периоди от развитието на българската образователна система се променя значението на наказанието като фактор за училищната дисциплина. Възпитателните практики в българското възрожденско училище се основават именно на наказанието. В периода след Освобождението се поставят основите на българското образование, просвета и култура, като нормативната уредба изисква учениците да се придържат към дисциплината, отговорността и съзнателните

⁶ Иванов, И. Съвременни дисциплинарни модели и практики, www.ivanpivanov.com

⁷ Пак там.

действия. Основен метод на възпитание остава наказанието, което разширява своя обем и търпи значителна трансформация. Тежките телесни наказания, унижаващи ученика са в миналото, а възпитанието става основа на професионалното израстване на образователната система към хуманистично възпитание.

Социалистическата стратегия следва принципа първо да се възпитава, а после да се наказва. Детските педагогически стаи изпълняват функцията на специализирани звена, които се занимават с анормалните прояви на подрастващите и вкарването им в *правия път*. За разлика от възрожденските наказания през XVIII-ти и XIX-ти, които включват физически и морални превъзпитания, се създават специализирани училища, за да отговорят на нуждите и на потребностите на отклонилите се от нормалните правови пътища ученици. Изгражда се гъвкава система на преминаване от законова санкция към възпитателна мярка, като функционират като единна система на режим за социалистическо поправяне.

Съвременната училищна наказателна система в България в периода на действие на Закона за народна просвета и Правилникът за прилагане на закона за народна просвета (1991-2015 г.) не предвижда достатъчно дълъг списък от наказания за неизпълнение на законово регламентираните задължения от страна на учениците. След приемането на Закона за предучилищно и училищно образование през 2016 г., всяко училище има право да определя допълнителни санкции и награди в Правилника за дейността на училището. Списъкът от наказания, регламентиран в ЗПУО и Наредбата за приобщаващо образование, обаче не е дълъг, както беше в ЗНП, което съгласно теорията на Дюркем е възможно да затрудните разрешаването на проблемите, свързани с училищната дисциплина.

Като цяло наказателна система в съвременното българско училище не е достатъчно ефективна. Те е резултат от влиянието на редица фактори – дефицити във възпитанието, активното участие на родителите в училищния процес, професионализма на

учителите, помощта на психолозите, строгото прилагане на нормативната уредба по отношение на училищната дисциплина и налагането на предвидените санкции, конкретното влияние на делегираните бюджети, както и обменът на добри училищни практики в търсенето на формули за успешно възпитание и социализация.

В условията на аномия и пандемия от Ковид 19, българската образователна система се оказва изправена пред нови предизвикателства. Едно от тях е осъществяването на възпитателната функция на образованието. Именно нейното осъществяване е заложено в идеята за училищната наказателна система. Нейната ефективност следва да бъде анализирана през призмата на „новата социална реалност“, трансформациите в образователната система и евентуалното приложение на демократичното образование.

Възпитанието и обучението са нещо изключително социално, те са средството, с което се подготвят у децата основните условия за съществуване на обществото. Всяко отношение на обучение и възпитание възпроизвежда една социална концепция, свързана с определен стил на личностно моделиране. Обучението и възпитанието съдържат и акцентите на социалната адаптация и степента, в която единичното същество става обществено. Ако образованието се е изменяло с идеите, идеите са се изменяли с обществата. Ако модерното обучение участва във формирането на социален дух и отговорност, то е защото тези качества отговарят на нуждите на съвременното общество.

VI. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА

НАКАЗАНИЕТО В УЧИЛИЩНАТА СИСТЕМА

1. Същност и цели на наказанието според съвременната наказателноправна теория
2. Наказанието като фактор за училищната дисциплина
3. Ефективност на различните видове наказания, налагани на учениците
4. Мотивация на учениците чрез поощрения и награди
5. Възпитанието и наказанието: средства за влияние и власт над подрастващите
6. Наказанието в училищната система като предизвикателство пред демократичното образование

ГЛАВА ВТОРА

НАКАЗАТЕЛНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКИТЕ УЧИЛИЩА В ПЕРИОДА ОТ НАЧАЛОТО НА ХVІІІ ВЕК ДО 1989 Г.

1. Образователно-възпитателният процес по време на османското владичество
2. Наказанието като елемент на възрожденското образование
3. Системата от наказания в българските училища за периода от 1878 г. до 1944 г.

4. Развитие на българското образование и специфика на училищната наказателна система през социализма (1944 – 1989)

ГЛАВА ТРЕТА

НАКАЗАТЕЛНАТА СИСТЕМА В СЪВРЕМЕНОТО БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ

1. Нормативна уредба на училищната наказателна система
2. Процедури за налагане на санкции на учениците
3. Ролята на поощренията и наградите
4. Разрешаване на проблемите, свързани с училищната дисциплина
5. Нагласи на българските учители към училищната наказателната система
6. Алтернативни методи за възпитание: изследване на случая в Езикова гимназия „Академик Людмил Стоянов“ – Благоевград

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРА

ПРИЛОЖЕНИЕ №1 Въпроси за дълбочинни интервюта

ПРИЛОЖЕНИЕ №2 Анкетна карта

ПРИЛОЖЕНИЕ №3 Правилник за дейността на Езикова гимназия "Академик Людмил Стоянов" - Благоевград

VII. САМООЦЕНКА НА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Въз основа на наказателноправната теория е изведено значението на наказателната отговорност в образователния процес. Анализират се основни теоретични разработки, свързани с ролята на наказанията за училищната дисциплина. Приложен е и социално-психологически подход в търсенето на баланса между системата от наказания в училищата и предвидените награди и поощрения за мотивиране на учениците.
2. Проследява се взаимовръзката между социално-политическото развитие на българското общество от началото на XVIII век до настоящия момент и спецификата на училищната наказателната система. Обоснова се необходимостта от адаптиране на системата от наказания и поощрения в училищата в зависимост от променения политически и социален ред.
3. Въз основа на резултатите от проведени от автора дълбочинни интервюта с педагози и училищни психолози, и количествено проучване сред български учители, са изведени и анализирани основните фактори, определящи ефективността на наказателна система в съвременното българско училище.
4. Чрез приложението на метода case study в конкретно училище се обоснова необходимостта от обмена на добри практики между образователните институции, свързани с проблемите на възпитанието и училищната

дисциплина. Предложен е и модел на система от наказания в условията на променяща се образователна система и предизвикателства от морален характер.

VIII. НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Попова, Х. 2020. *Мотивацията за учене като резултат от училищната наказателна система*. В: International Journal „Knowledge”, Vol. 38.5. Print: GRAFOPROM-Bitola, pp. 1283-1287. Global Impact & Quality Factor 1.822 (2017).
2. Попова, Х. 2019. *Ефективност на наказателната система в съвременното българско училище*. В: International Journal „Knowledge”, Vol. 30.2. Print: GRAFOPROM-Bitola, pp. 333-338. Global Impact & Quality Factor 1.822 (2017).
3. Попова, Х. 2018. *Образователно-възпитателната дейност в Езикова гимназия "Академик Людмил Стоянов"-Благоевград*. В: International Journal „Knowledge” Vol. 23.5. Print: GRAFOPROM-Bitola, pp. 1365- 1369. Global Impact & Quality Factor 1.322 (2016).

IX. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА НАУЧНА ЕТИЧНОСТ

Дисертационният труд на тема "Наказателната система в българското училище" е авторски. При неговото разработване не са използвани в нарушение на авторските права, чужди публикации и разработки, без съответното позоваване и цитиране.